

Література:

1. Аршинов В. И., Буданов В. Г. Синергетика постижения сложного / В. И. Аршинов, В. Г. Буданов // Синергетика и психология : Тексты. Вып. 3 : Когнитивные процессы ; под ред. В. И. Аршинова, И. Н. Трофимовой, В. М. Шиндяпина. – М. : Когито-Центр, 2004. – С. 82–127.
2. Исаев И. Ф. Профессионально–педагогическая культура преподавателя : учеб. пособие для студ. высш. учебных заведений / И. Ф. Исаев. – М. : Изд. центр «Академия», 2002. – 208 с.
3. Кузікова С. Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці : [монографія] / С. Б. Кузікова. – Суми : Видавництво «МақДен», 2012. – 410 с.
4. Кузікова С. Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці : автореф. дис. ... д-ра психол. наук :

19.00.07 / Кузікова Світлана Борисівна ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка.

5. Кузікова С. Б. Психологія саморозвитку : Навчальний посібник. / С. Б. Кузікова. – Суми : Видавництво «МақДен», 2011. – 148 с.
6. Кузікова С. Б. Розробка діагностичного інструментарію вивчення особливостей саморозвитку особистості. / Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського: збірник наукових праць / за ред. С.Д. Максименка, Н.О. Євдокимової. – Т. 2. – Вип. 6. – Миколаїв : МДУ імені В.О. Сухомлинського, 2011. – (Серія «Психологічні науки»). С. 159–164.
7. Кузікова С. Б., Кузіков Б. О. Конструювання методики дослідження саморозвитку особистості. / Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» : Філософія. Психологія. Педагогіка : зб. наук. праць. – Київ : ІВЦ «Політехніка», 2010. – № 2 (29). – 216 с. С. 106–112.

УДК 159.947

ТИПОЛОГІЯ ЖИТТЄВИХ РОЛЕЙ ВІДНОСНО КОНЦЕПЦІЇ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ОСОБИСТОСТІ

Одінцова А.М., аспірант, асистент кафедри загальної та соціальної психології
Херсонський державний університет

У даній статті розглядаються різні підходи до розуміння визначення ролі, її змісту та типології. Наведено різноманітні типології ролей вітчизняних і зарубіжних авторів починаючи з кінця шістдесятих років минулого століття і закінчуючи сучасниками. Метою даної роботи було зіставити поняття «життєвої ролі» з концепцією життєвого шляху особистості, і на основі отриманого матеріалу розробити власну типологію життєвих ролей. Наукова новизна отриманого матеріалу полягає у тому, що раніше типологія ролей не включала в себе аспект життєвого шляху людини і, таким чином, не могла простежити взаємозв'язок цих понять. Даний теоретичний матеріал може бути застосований для створення діагностичного інструментарію з метою дослідження життєвих ролей особистості, а також для створення факультативних та тренінгових занять.

Ключові слова: *життєва роль, життєвий шлях, життєва позиція, життєва лінія, стратегія життя, сенс життя, життєва перспектива.*

В данной статье рассматриваются различные подходы к пониманию определения роли, ее содержания и типологии. Приведены типологии ролей отечественных и зарубежных авторов начиная с конца шестидесятых годов прошлого века и заканчивая современниками. Целью данной работы, было сопоставить понятие «жизненной роли» с концепцией жизненного пути личности, и на основе полученного материала разработать собственную типологию жизненных ролей. Научная новизна полученного материала заключается в том, что ранее типология ролей не включала в себя аспект жизненного пути человека и, таким образом, не могла проследить взаимосвязь этих понятий. Данный теоретический материал может быть применен для создания диагностического инструментария с целью исследования жизненных ролей личности, а также для создания факультативных и тренинговых занятий.

Ключевые слова: *жизненная роль, жизненный путь, жизненная позиция, жизненная линия, стратегия жизни, смысл жизни, жизненная перспектива.*

Odintsova A.M. TYPES OF ROLES OF LIFE, THAT IS BASED ON THE CONCEPT OF LIFE THE WAY OF THE PERSON

In the given article are discusses various approaches to understanding the role definition, content and typology. Typologies are given roles of domestic and foreign authors, beginning in the late sixties of the last century to the contemporaries. The aim of this study was to compare the concept of "vital role" with the concept of the individual life course, and on the basis of the received material to develop their own typology of vital roles. The scientific novelty of the material obtained is that the earlier typology of roles does not include aspects of human life path, and thus could not trace the relationship between these concepts. This theoretical material lists you can apply to create a diagnostic tool, to investigate the role of personality in life, as well as to create and optional training sessions.

Key words: *vital role, path of life, life position, life line, the strategy of life, the meaning of life, life perspective.*

Постановка проблеми. Наукове використання категорії «роль» базується на досить широкому спектрі різних явищ, таких як культура, поведінка, самопрезентація, виховання, статус, соціальне становище, професія, самопочуття і т. ін. Саме це, є основною причиною складності виділення дефініції поняття «роль» і побудови єдиної типології ролей.

Ми б хотіли приділити окрему увагу життєвим ролям як найпоширенішим та найрізноманітнішим ролям, з якими стикається особистість у процесі соціалізації.

Для подальшого дослідження життєвих ролей особистості, ми візьмемо за основу визначення надане П.П. Горностаєм, згідно з яким: «життєва роль – це психологічна роль, яка пов'язана з ідентичністю особистості, життєвим сценарієм, індивідуальністю людини, вона пов'язана не з конкретними рольовими ситуаціями, а виконується в різних ситуаціях, іноді на протязі усього життя» [5].

Аналіз останніх досліджень. Я.Л. Морено висунув гіпотезу, за якою роль потрібно вважати первинною по відношенню до проявів особистості. Він

вважав, що не ролі виникають з особистості, а сама особистість проявляється через призму ролі [8].

Проблема типології життєвих ролей залишається досі не вирішеною, хоча спроби ведуться вже дуже давно. Серед них:

- концепція «науково-дослідницьких ролей» М.Г. Ярошевського та співавторів [16];

- класифікація ролей Т. Шибутані, який поділяв ролі на «конвенціональні» та «міжособові» [13], він визначав ролі як шаблон, алгоритм взаємних прав і обов'язків, а не тільки як поведінковий стандарт;

- Т. Сарбін та В. Ален класифікують ролі залежно від ступеня інтенсивності їх виконання, від ступеня включеності в роль [20];

- Ш. Вегшейдер виділяв типи життєвих ролей дітей в алкогольних сім'ях [23];

- життєві ролі з позиції гендерної приналежності розглядаються в роботі Г. Шихі [14, с. 217-294] і в роботі К. Штайнера та Х. Вікоффа [15];

- життєві ролі, пов'язані з життєвим сценарієм, розглядаються в роботах Е. Берна, С.Б. Карпмана, П. Кларксона та О. Саммертона [4, 18, 17, 21];

- А. Адлер, Г.С. Салліван та Е. Фромм пов'язують життєві ролі з соціально-особистісною природою [10; 2; 12];

- Г. Келлі та Дж. Тібо поділяли ролі на «приписані» та «досягнуті» [6];

- Р. Лінтон виділяв активні ролі та латентні [19];

- Р. Тернер досліджував значення емпатії як можливості входити на когнітивному та емоційному рівні в роль іншого [22];

- П.П. Горностай пропонує типологію життєвих ролей, яка базується на виділеному ним понятті інтегральної життєвої ролі, тобто ролі, яка пов'язана з життєвим сценарієм особистості та визначає тип особистості людини [5].

Мета роботи. Проаналізувавши вище викладені типології, ми вирішили зіставити поняття «життєвої ролі» з концепцією життєвого шляху особистості. Ми вважаємо, що свідомий чи несвідомий вибір життєвого шляху особистістю, буде визначати вибір і характер виконання життєвої ролі людиною під час взаємодії з оточуючими людьми.

Основна частина. На думку С.Л. Рубінштейна [9], життєвий шлях необхідно розглядати як ціле, хоча в кожному мить людина є залученою до окремих ситуацій, пов'язаною з окремими людьми, здійснює окремі вчинки. Одинцею аналізу життєвого шляху вважав співвідношення трьох компонентів: відношення до предметного (наочного) світу, до інших людей та до самого себе. Для С.Л. Рубінштейна, життєвий шлях – це не тільки рух людини уперед, а й також рух у гору, до більш високих, більш досконалих форм, до кращих проявів людської сутності. В розумінні С.Л. Рубінштейна рух у гору – це рух до людської досконалості, тобто етичної, соціальної, психологічної довершеності.

К.А. Абульханова-Славська розглядає життєвий шлях людини як його здатність організувати свою долю за власним задумом, нею виділяються типи життєвих стратегій на основі двох критеріїв: ініціатива та відповідальність [1].

Т.М. Титаренко у статті «Про особистість з любов'ю» [11] ставить питання про вплив людини на власний життєвий шлях, розвиток особистості та можливість всебічного дослідження особистості, задля отримання загальної картини. «Один із шляхів – інтеграція предметів теоретичної та практичної психології, яку найлогічніше було б здійснити через психологію особистості як цілісності» [11, с. 51]. За Т.М. Титаренко, особистість у розвитку – це «все більш глибока індивідуалізація, все більш виразна своєрідність, дедалі більша свобода від зовнішніх впливів. Її цілісність, яка змінюється, це одночасно і

наявність структури, і її гнучкість ... все починається з виразу потреби, тобто з власної активності, і саме це, а зовсім не тиск і приреченість щодо соціального оточення, викликає процес інтеріоризації» [11, с. 52]. Тобто особистість має вплив на власний життєвий шлях, що проявляється через особистісний розвиток, активність та вільний волевияв.

У своїх працях К.А. Абульханова-Славська зробила спробу цілісного розгляду життєвого шляху людини з урахуванням взаємодії зовнішніх та внутрішніх факторів. Автор пропонує розглядати життя як завдання або проблему, а людину в якості потенційного суб'єкта власного життя. В роботі «Стратегія життя» [1] для характеристики життєвого шляху К.А. Абульханова-Славська вводить поняття «життєва позиція», «життєва лінія», «стратегія життя», «сенс життя» та «життєва перспектива».

Життєва позиція – це життєві відносини, спосіб їх реалізації, що відповідають (чи не відповідають) потребам, цінностям особистості. Це вироблений особистістю за даних умов спосіб свого суспільного життя, місце в професії, спосіб самовираження. Радикальна зміна життєвої позиції може бути результатом невирішених протиріч або реалізації себе в неоптимальних напрямках.

Життєва лінія – реалізація життєвої позиції в часі та в обставинах життя, відповідна динамічним характеристикам життєвого шляху. Це певна послідовність (або непослідовність) особистості в поведінці, реалізації своєї життєвої позиції, вірність собі, своїм принципам і відносинам у мінливих обставинах. Вона має типологічні характеристики: послідовність – непослідовність – хаотичність.

Стратегія життя – це спосіб розкриття та вирішення життєвих суперечностей, індивідуальна організація, постійне регулювання ходу життя по мірі її здійснення відповідно до цінностей даної особистості та її індивідуальної спрямованості. Вона може носити активний чи пасивний характер.

Сенс життя (життєва концепція) характеризує теоретичний спосіб організації життя. Його наявність або відсутність виступає критерієм розвитку особистості. Реально він існує в сукупності з такими поняттями як життєва позиція і життєва лінія, так як висловлює прагнення особистості та підтверджує її реальні досягнення.

Життєва перспектива включає сукупність обставин і умов життя, які створюють можливість оптимального життєвого просування. Вона відкриває того, хто в теперішньому часі створив систему оптимальних (з безліччю можливостей) життєвих відносин.

Для підтвердження гіпотези, щодо зв'язку між життєвими ролями і життєвим шляхом людини, нами була розроблена власна типологія життєвих ролей щодо концепції життєвого шляху особистості.

Життєва концепція включає в себе емоційні та когнітивні конструкти, що мають вплив на інтерпретацію особистістю відношення стосовно себе, інших людей та власного оточення. Це також свого роду вірування людей у те, як влаштований світ та як потрібно з ним обходитися. Життєва концепція слугує мотивами, що направляють поведінку особистості, засвоєними нормами та звичками, на які орієнтується особистість.

На основі детального вивчення теоретичних відомостей щодо вищевказаних понять (життєва позиція, життєва лінія, стратегія життя, сенс життя і життєва перспектива), нами було виділено такі типи життєвих ролей:

- аксіологічно-змістові та аксіологічно-нейтральні;
- послідовні та непослідовні;
- активні та пасивні;
- смислоутворюючі та смислонеітральні;
- свідомі та несвідомі.

Під аксіологічно-змістовими, ми маємо на увазі ті ролі, виконання яких відповідає системі життєвих цін-

ностей особистості. Якісне наповнення ролі, її місце чи взагалі її наявність у рольовому репертуарі особистості, буде залежати від тих цінностей, яким людина віддає пріоритет. Саме тому одна й та сама роль у різних людей буде носити різний характер: першочерговий чи нейтральний.

Даний тип ролей можна співвіднести з одним із запропонованих П.П. Горностаєм парних психологічних конструктів, а саме «Функціонально – Ціннісно-сміслові» ролі. Дані ролі описують нормативно-функціональний вимір ролі; це ролі, у яких переважає інструментальний характер, чи ролі, пов'язані з особистісним сенсом та життєвими цінностями [5].

Розглянемо даний тип ролей на прикладі двох жінок, які нещодавно вступили до шлюбу та почали виконувати роль «дружини». Для першої жінки сім'я – це головна життєва цінність, тому виконання даної ролі увійде у загальну структуру цінностей особистості, їй буде приділятися увага, вона буде допомагати у самовираженні, також, можна припустити, що виконання даної ролі сприятиме самоактуалізації та підвищенню самооцінки особистості. Для другої жінки – створення сім'ї та піклування про «сімейне вогнище» не є пріоритетним, а поступається іншій сфері життя, наприклад кар'єрі. У такому випадку нова роль «дружини» не буде мати тієї цінності, як у першому випадку, та буде аксіологічно-нейтральною, роль буде виконуватися автоматично.

Отже, «аксіологічно-змістові» – «аксіологічно-нейтральні» ролі – це тип ролей, пов'язаний з системою цінностей особистості, який дозволяє проаналізувати місце ролі в рольовому репертуарі та характер її виконання.

Другий тип ролей пов'язаний з плануванням виконання ролі. Роль може виконуватися послідовно чи непослідовно. У першому випадку її виконання буде спланованим, усвідомленим, в деяких випадках, навіть, відрепетируваним, виконання ролі буде послідовним та планованим. В іншому випадку, роль виконуватиметься хаотично, час від часу; особа може «не помічати», не усвідомлювати процес виконання ролі.

Показник послідовності, також може впливати на якісне наповнення ролі. Так, у випадку, якщо роль послідовна у своєму прояві, тоді характер прояву ролі також буде постійним та незмінним. У випадку непослідовності роль проявлятиметься кожен раз по-різному, не маючи єдиної, цілісної лінії поведінки.

Даний тип ролей можна співвіднести з «конвенціональними» та «спонтанними» ролями.

«Конвенціональні» відповідають «послідовним» ролям, характер їх виконання немовби заданий суспільними нормами та правилами, що дає змогу чітко усвідомлювати чого очікувати від «виконавця» ролі. Відомий соціальний психолог Т. Шибутані дає таке визначення: «Конвенціональні ролі стандартизовані та безликі; права та обов'язки залишаються однаковими незалежно від того, хто ці ролі виконує» [13]. Прикладом таких ролей можуть бути: ролі «матері», «співробітника», «пожежника» та т. ін., тобто ті ролі, структура виконання яких чітко задана суспільними нормами. Якщо людина задля реалізації своєї життєвої позиції у обраний проміжок часу вирішила «взяти» на себе виконання певної ролі, тоді можна вважати, що вона має власні рольові очікування та стереотипні уявлення щодо виконання даної ролі.

«Спонтанні» відповідають «непослідовним» ролям. Як правило, вони пов'язані з особистісними якостями людини, їх виконання носить більш індивідуальний, неповторний характер. «Спонтанні ролі виникають у рамках неформальних обставин, що складаються під час спільної діяльності та спілкування» [7]. Прикладом таких ролей можуть бути: ролі «суперника», «уважного слухача», «ображеного» та т. ін., тобто ті

ролі, виконання яких не планується та не має чіткої структури.

Отже, «послідовні» – «непослідовні» ролі – це тип ролей, пов'язаний з процесом усвідомлення, що відображає характер планування та виконання ролі.

Третій тип ролей характеризує якість виконання ролі, а саме активне чи пасивне виконання.

Під характеристикою активності, ми маємо на увазі: ініціативне відношення до життя, прагнення самостійно будувати своє життя, бути «господарем життя»; відношення до зовнішніх життєвих обставин, як до стихійних явищ, що вносять лише корективи до життєвих планів суб'єкта.

Під характеристикою пасивності, ми маємо на увазі: безініціативне відношення до життя, що проявляється у прагненні бути «як усі»; стихійне, беззаперечне підпорядкування соціальним нормам та правилам.

Даний тип ролей має схожі риси з активними та латентними ролями, які виділив Р. Лінтон. Людина, як член суспільства, бере участь у багатьох відносинах і є одночасно носієм багатьох ролей, але в кожен даний момент вона може активно виконувати лише одну роль. Саме вона буде активною, а інші будуть залишатися латентними, кожна з яких може стати активною залежно від виду діяльності індивіда і конкретних обставин [3].

Ще одну класифікацію ролей, яку запропонували Т. Сарбін та В. Ален, можна співвіднести з «активними» та «пасивними» ролями. Автори класифікують ролі в залежності від ступеня інтенсивності їх виконання, від ступеня включеності в роль. Вони виділяють сім таких стадій: від нульової, коли людина лише «числиться» носієм якої-небудь ролі, але, по суті, її не виконує, до максимальної включеності, якою вважається виконання будь-якої ролі під впливом віри в надприродні сили. До проміжних стадій вони відносять «ритуальні ролі» – другі за ступенем включеності. Тут маються на увазі різні ролі, у тому числі і професійні, які виконуються людиною напівавтоматично, без зацікавленості. Далі слідує «поглиблене виконання ролі», прикладом якої Т. Сарбіним та В. Аленом наводиться успішне входження актора в роль. Наступні стадії пов'язані з виконанням ролі у стані гіпнозу, невроту, екстазу та, нарешті, під впливом віри в надприродні сили [3].

Для охарактеризування нашого типу ролей класифікація Т. Сарбіна та В. Алена цікава своєю градацією (від нуля до семи) та ідеєю, щодо того, що чим вища градація (ролі приписується вищий бал), тим більша усвідомленість, зацікавленість та ініціативність у виконанні ролі.

Отже, «активні» – «пасивні» ролі – це тип ролей, що відображає стратегію життя особистості, та характеризує якість виконання ролі.

Четвертий тип ролей – «смыслеутворюючі» – «смысле-нейтральні» ролі, пов'язаний з життєвими планами суб'єкта та з рівнем домагань.

Близьким до цього типу ролей, є парний психологічний конструкт, запропонований П.П. Горностаєм, який входить до конструкту поведінкового виміру та має назву «Статусні-стильові» ролі. Даний конструкт описує ролі, що визначаються рівнем соціального статусу, чи незалежні від статусу, але пов'язані з особистісними стратегіями людини [5].

Роль вважатиметься «смыслеутворюючою», якщо її присутність у рольовому репертуарі особистості та її якість виконання будуть пов'язані з рівнем домагань, прагненнями особистості та з тією позицією у суспільстві, яку у цей час займає особистість, чи прагне зайняти.

Під «смысле-нейтральними» ролями ми маємо на увазі ті ролі, що не пов'язані з рівнем домагань особистості, виконання яких не сприяє вирішенню поставлених особистістю життєвих задач. Тому, як

правило, «смыслеитральні» ролі, хоча і присутні у рольовому репертуарі особистості – реалізуються в недостатній мірі.

Отже, «смыслеитворюючі» – «смыслеитральні» ролі – це тип ролей, що характеризує значимість виконання ролі, для досягнення життєвих планів суб'єкта.

Наступний тип ролей, характеризує виконання ролі за принципом свідомого чи несвідомого виконання ролі.

Даний тип ролей може характеризувати будь-яку соціальну, міжгрупову, особистісну, міжособистісну, вікову чи гендерну ролі, тобто усі найпоширеніші типології ролей, за характеристикою усвідомленості виконання ролі.

Свідоме виконання ролі свідчить про те, що роль, особистістю, була додана до рольового репертуару свідомо, виконанню ролі приділяється увага, є взаємозв'язок з провідною сферою життя особистості.

Несвідомі ролі – це ті ролі, виконання яких характеризується неусвідомленістю та спонтанністю. Виконання ролей цього типу, не має зв'язку з умовами життя та потребами особи. Роль присутня у рольовому репертуарі, як правило, тимчасово та не має сенсового навантаження.

Отже, «свідомі» – «несвідомі» ролі – це тип ролей, що відображає усвідомленість виконання ролі.

Слід зазначити, що кожен з п'яти типів не є постійним у часі, та може видозмінюватися. Так, наприклад, при зміні системи цінностей роль з «аксіологічно-нейтральної», може стати «аксіологічно-змістовою», чи навпаки. Наприклад, якщо до певного віку основною цінністю особистості було навчання, і таким чином провідною роллю була роль студентки, то після закінчення університету, що може привести до зміни цінностей, провідною роллю можуть стати: роль дружини, чи роль матері, чи роль професіонала, творчої особистості та т. ін.

При тривалому виконанні ролі, виникає автоматизація дій чи більш індивідуальне, неповторне виконання ролі, так із «послідовної» роль може стати «непослідовною». Наприклад, виконання ролі «матері» під час дорослішання дітей, також буде видозмінюватися, набувати нових рис, та навіть стати «непослідовною», коли її виконання буде носити не постійний характер та виконуватиметься час від часу.

Роль, що вважалася допоміжною задля досягнення поставлених особистістю цілей, після досягнення цих цілей, зі «смыслеитворюючої» може стати «смыслеитральною», та навпаки при постановці нових цілей, зі «смыслеитральної», може стати «смыслеитворюючою».

Останній тип ролей, що характеризує усвідомленість виконання ролі, також є змінним у часі та залежить від здатності особистості відслідковувати власні думки, почуття та потреби.

Отже, представлена нами типологія ролей, відносно концепції життєвого шляху особистості, дозволяє проаналізувати місце, значимість та усвідомленість ролі, характер та якість її виконання. Вона цілком відповідає характеристикам життєвого шляху особистості, а саме: життєвій позиції, лінії, стратегії, перспективі та сенсу життя.

Висновки. Життєва роль особистості починає своє формування в ранньому дитинстві і продовжує розвиватися усе життя, як компонент процесу пристосування та соціалізації. Якісні забарвлення життєвої ролі суто індивідуальні, так як одна і та ж роль різними людьми буде сприйматися і виконуватися по-різному. Рольовий репертуар (сукупність життєвих ролей особистості), також відрізняє одну людину від іншої, і в свою чергу надає індивідуальності особистості. Чим ширше рольовий репертуар, тим більш

вільно почувається особистість. Традиційно ролі поділяють на соціальні та міжособистісні, «конвенціональні» і «спонтанні», особистісні та професійні, внутрішні і зовнішні.

На основі зіставлення поняття «ролі» з такими поняттями, як «життєва позиція», «життєва лінія», «стратегія життя», «сенс життя» і «життєва перспектива», ми надали власну типологію ролей щодо концепції життєвого шляху особистості, яку ми представили у вигляді парних конструктів:

- аксіологічно-змістовні і аксіологічно-нейтральні;
- послідовні і непослідовні;
- активні і пасивні;
- свідомі і несвідомі.

Представлена нами типологія ролей дозволяє проаналізувати місце, значимість і усвідомленість ролі, характер і якість її виконання.

Література:

1. Абульханова-Славская, К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – Москва : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Адлер А. Наука жить: Пер. с англ. и нем. – К. : «Port-Royal», 1997. – 288 с.
3. Андреева Г. М., Богомолова Н. Н., Петровская Л. А. Зарубежная социальная психология XX столетия: Теоретические подходы : учеб. пособие для вузов / Г. М. Андреева [и др.] – М. : Аспект Пресс, 2002. – 287 с.
4. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений; Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы: Пер. с англ. – М. : Прогресс, 1988. – 400 с.
5. Горностай П. П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности. / П. П. Горностай – К. : Интерпресс ЛТД, 2007. – 312 с.
6. Келли Г., Тибо Дж. Межличностные отношения. Теория взаимозависимости / Современная зарубежная социальная психология [Тексты]. – М. : Радуга, 1984.
7. Кондратьев М. Ю., Ильин В. А. Азбука социального психолога-практика / М. Ю. Кондратьев, В. А. Ильин. – М. : ПЕР СЭ, 2007. – 464 с.
8. Морено Я. Л. Социометрия: Экспериментальный метод и наука об обществе / Я. Л. Морено : [Пер. с англ.] – М. : Академический проект, 2001. – 384 с.
9. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – 2-е изд. – М. : Педагогика, 1976. – 416 с.
10. Салливан Г.С. Интерперсональная теория в психиатрии: Пер. с англ. – СПб. : Ювента, 1999. – 347 с.
11. Титаренко Т. М. Про особистість з любов'ю // Журнал Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 12(105). – С. 51–55.
12. Фромм Э. Человек для себя: Исследование психологических проблем этики: Пер. с англ. – Минск : Коллегиум, 1992. – 253 с.
13. Шибутани Т. Социальная психология. – Ростов н/Д : Феникс, 1998.
14. Шихи Г. Возрастные кризисы. Ступени личностного роста: Пер. с англ. – СПб. : Ювента, 1999. – 436 с.
15. Штайнер К. Сценарии жизни людей. Школа Эрика Берна : Пер. с англ. – СПб. : Питер, 2003. – 416 с.
16. Ярошевский М.Г., Юревич А.В., Алахвердян А.Г. Программно-ролевой подход в современной науке // Журнал Вопросы психологии. – 2000. – №6. – С. 3–18.
17. Clarkson P. The Bystander role // Transactional Analysis Journal. – 1987, V. 17, No 3. – P. 82–87.
18. Karpman S.B. Fairy tales and script drama analysis // Transactional Analysis Bulletin. – 1968, V. 7, No 26. – P. 39–43.
19. Linton R. The study of man. / R. Linton – New York: Appleton-Century, 1936. – ix, 503 p.
20. Sarbin Th., Allen V. L. Role Theory // Lindzey G., Aronson E. (eds.). The Handbook of Social Psychology. Reading, 1968.
21. Summerton O. The game Pentagon // Transactional Analysis Journal. – 1992, Vol. 22, No 2. – P. 66–75.
22. Turner R. H. Role-taking, role standpoint, and reference group behavior / R. H. Turner // American Journal of Sociology. – 1956. – V. 61. – P. 316–328.
23. Wegscheider Sh. Another chance: Hope and health for the alcoholic family. – Palo Alto (CA): Science & Behavior Books, 1981. – 156 p.